

Rányi Péter:

DEMOKRÁCIA ÉS ÉRTÉKREND

Nem vagyok az etika se filozófiai vonatkozásainak, se történetének szakértője, nem vállalkozom az egyes morális értékek definíciójára, sem a téma tudományos rendszerezésére, csak mint gyakorló újságíró és -szerkesztő, mint politikai publicista szólhatok hozzá - persze igyekezve arra, hogy kerüljem a szólamokat és közhelyeket.

Először is arra a kérdésre kellene választ találni, miért merült fel, pontosabban, miért került az utóbbi években, évtizedben olyannyira az értékrend a közfigyelem előterébe? Úgy vélem, ez egyfajta megjelenési formája annak a válságnak, amely világszerte a politikai és az ökonomiai szférában tapasztalható, egyfajta lázadás a politika és a gazdaság túlsúlya ellen, annak a kiábrándulásnak a terméke, amely a hatvanas évek, a hetvenes évek első felének konjunktúráját követte. A nyugati értelmiségi fiatalság körében már a hatvanas évek végén kezdődött, de nem sokkal később a mi tájainkon is jelentkezett.

Ami a politikát illeti, a legfejlettebb nyugati államokban a parlamenten kívüli mozgalmak jelezték a krízist: a polgári parlamentarizmus hitelét veszítette, a kapitalista gazdaság fellendülésének viszonyai között a perdöntő politikai pártok elvesztették érdekképviseleti és ideológiai arculatukat. Szavazatgyűjtő "választópartokká" alakultak, a gazdasági növekedéssel nőtt a konformizmus, eltűntek az alternatívák, a politikai tevékenység mindinkább a manipulációs karrizmus és az elvtelen kompromisszumok világának tűnt, amelyben a siker a legfőbb

értékmérő, más szóval: az eredményes manipuláció. Ez ellen lázadtak fel, akik egy másfajta értékrendet követeltek, akik megelégtettek a sok taktikai játszmát, amelyet mind álnokságnak véltek. Ha nagyon másképp is, de nőtt az elégedetlenség a mi fertályunkon is a politikai mechanizmusokkal szemben, főként formalizmusuk miatt.

Tévedés ne essék, az az elutasító magatartás, amelyről én beszélek, az nem ilyen vagy olyan politikára vonatkozott, hanem a politikára általában, majdhogynem függetlenül annak tartalmától - a habitus, a gesztiók, a stílus ellen, amely az esetleges tartalmaknál sokkal lényegesebbnek ítéltetett.

Ugyanez mondható el a gazdaság világára, amire mi sem jellemzőbb, mint az, hogy az elidegenedés, a szembenállás a konjunktúra idején kezdődik, a fogyasztói társadalom virágzása idején. Jellemző tünete a luxusfogyasztás elvetése és szinte közvetlenül folytatódása az életszínvonal romlásának, a munkanélküliség növekedésének feltételei között. Nem jó a gazdaság, ha dinamikusan fejlődik, de akkor sem, ha pang - mert nem az effektivitás a megítélés mércéje, hanem az, hogy nem teremt más értéket, mint fogyasztási javakat. Természetesen a profit mellett és aszerint osztályozza az embereket, hogy sikeresek-e vagy nem sikeresek, függetlenül attól, hogy emelkedő vagy süllyedő a fejlődés trendje. A szocialista országok gazdasági törekvéseinek ugyancsak ellentmondásos volt a fogadtatása. Egyfelől nem volt kielégítő a korszerűsítés lendülete, az időszerű reformok késlekedtek. Ahol pedig belekezdtek, mint nálunk, ott - tegyük hozzá: elkerülhetetlenül - nagy hangsúlyt kapott a hatékonyság, a teljesítmény, a nyereség, és ezzel párhuzamosan érződtek ezeknek népszerűtlen következményei, az árak emelkedésétől a jövedelmek differenciálódásáig, a fogyasztás fetiszizálásától a pénz hajhászásáig...

Hasonló, de még ennél is mélyebbre ható a kiábrándultság és a hitvesztés a békés egymás mellett élésért folytatott erőfeszítések dolgában. S itt is attól függetlenül, hogy közelebb jutott-e a világ a biztonsághoz vagy távolodott-e tőle. Már az enyhülési tendenciák kezdeti időszakában azt kellett tapasztalni, hogy a politikailag aktív fiatalok fenntartással figyelik a folyamatokat: annak szükségszerűen kompromisszumos jellegében nem látnak mást, mint taktikát, alkudozást, az államférfiak és kormányzati intézmények valamiféle gyanús, átláthatatlan "üzletét".

S ezen az idegenkedésen és gyanakváson az sem változtatott, hogy azóta ellenkező irányt vettek a fejlemények, és a nemzetközi helyzet kiéleződött. Utólag sem döbbenek rá, hogy az enyhülés mit jelentett a világnak, lévén annak valójában tárgya, semmi kétség, egy nagy alkudozás. Azért érdemes a reakcióknak ezt a fejlődést domináló tendenciákhoz nem kötött jellegét kiemelni, mert ez perdöntő annak bizonyítására, hogy a szóban forgó közvélemény kételyeinél nem a bal- vagy jobboldali, a haladó vagy reakciós irányzatról volt szó, hanem az egészről. Elégedetlenség a politikával és az ökonómiával, a nemzetközi biztonsággal en général. Egy analógiával azt lehetne mondani, hogy nem ilyen vagy olyan műveket ítélték el, hanem egész műfajokat, ágazatokat szőröstül-bőröstül.

Illúzióikat, illetve hitüket veszítették a társadalmak strukturálódásának elementáris - s mint utóbb még szó lesz róla: nélkülözhetetlen - alapjaiban. Így és ezért kerestek másfajta értékrendeket. Szemükben gyanúság lett minden, ami a politikában és a gazdaságban történt. Ennek ellenében kerestek egy ettől független új rendet, új orientációt: egy áttekinthető, áttetsző, mérhető világot, valamint ami tiszta, egyszerű, emberi, az eddigi konvencióktól és hierarchiáktól mentes.

Lényegében ez abban jelenítődött meg - legalábbis ez volt a legszélesebb közös nevező, amely e törekvéseket egyesítette -, hogy ki kell lépni a társadalomból. Igen, függetlenül attól, hogy minek nevezi magát ez vagy az a társadalmi rendszer, hátat kell fordítani nemcsak az államnak, a hatalomnak, hanem magának a társadalomnak, mint létformának, mint szervezetnek és keretnek. Megbecsülésre méltó értékek legfeljebb a kis közösségekben lehetnek, de tulajdonképpen csak az individuumban lelhetők fel, az egyén jellemében, magatartásában, moráljában.

Ez a gondolkodási séma a legkülönfélébb formákban nyilvánult meg, mérsékelt és szélsőséges, szelíd és agresszív, békés és erőszakos, önvészélyes és közveszélyes módozatokban: a virágos hippiktől a gépfegyveres terroristákig. Az elméletieskedő "antipolitika" hirdetésétől a kábítószeres mámorába menekülő öntudatvesztésig. A modern civilizációt elvető, az őskereszténység tradícióihoz visszavágyó kommunáktól a fasiszta különítményesekre emlékeztető Mason-féle gyilkosokig. A Bagwhan-féle guruakat imádó dervisrendektől, amelyek tagjai az önkéntes rabszolgaságot, együtt személyes tulajdonukkal személyiségük kioltását is vállalják az olyan sok tekintetben igen nemes célokat követő környezetvédőkig, akik a természet ésszerű oltalmát a modern civilizáció elvetésével kötötték össze. Valahol ebbe a körbe tartoznak még azok a tiszteletreméltó békemozgalmak is, amelyek a politikától való iszonyódásukban pusztán manifesztációkra bíznák azt, amit a békeszerető államokkal való kooperációban sokkal erőteljesebbé lehetne tenni.

Tudom, hogy nagy hiba lenne ezeket a nagyon eltérő jelenségeket, mozgalmakat, irányzatokat azonosan kezelni, hiszen óriási különbségek vannak köztük, csupán abban egyeznek, hogy a tradicionális társadalmi kereteken kívül keresik aktivitási területet. S ennnyiben a társadalmak alapértékeit teszik kérdésessé.

Hogyan ítéljük ezt meg? Mi sem lenne nagyobb hiba, ha kereken elutasítanánk a kérdés felvetését. De mielőtt a szocializmus álláspontjára kitérnék, hadd szóljak röviden arról, hogyan reagáltak erre a kihívásra a nyugati társadalmak. Történetesen ismerem azt a vitát, amelyet a hamburgi Katolikus Akadémián 1976-ban az NSZK parlamenti pártjainak részvételével tartottak Helmut Schmidt, az akkori szociáldemokrata kancellár, Helmut Kohl, a mai kancellár, akkor már a CDU elnöke és Werner Maihöfer, a liberálisok egyik vezetője részvételével, és amely nagyon markánsan jelzi, hogy az uralkodó politikai szféra résztvevői hogyan határozták meg álláspontjukat.

Ebben a legtanulságosabb a polgári konzervativizmus kiállása, azaz Kohl nézőpontja, aki - akkor még ellenzékben - szemrebbenés nélkül átveszi a "társadalomkivüliség" koncepcióját. Bizonyítani akarván, hogy az egész konfliktus az elégedetlenkedők és a fennálló társadalom között abból adódik, hogy a szociáldemokrata kormányzat túlságosan is érvényesíti az állami hatalom jogait, mértéktelenül beavatkozik az egyén /értsd: a vállalkozó/ szférájába, a társadalmi érdek prioritását nota bene indokolatlanul érvényesíti.

Szó szerint így hangzik Kohl fogalmazásában ez az etikai filozófia: "Aki az embert mindenekelőtt mint társadalmi lényt fogja fel, kritikus helyzetben nem tudja majd megvédeni jogait és szabadságát a társadalom túlkapasai ellen... Az állam az alapvető értékeket nem a társadalomban találja meg, hanem az ember természetében." Nem nehéz ebben felismerni a klasszikus tőkés gondolkodás sémáját. A szabadság kritériuma: a társadalomtól független, örök emberi természet - mi mást jelenthetne, mint a nyers konkurrenca, a mindenki mindenki elleni harc szabadságát, az erőszak uralmát?

Jóval mérsékeltebben és realisztikusabban fogalmazott Schmidt, aki éles határvonalat húzott az alapjogok és alapértékek között. A jogokat a társadalom, az állam szabályozza, ezek adják meg a keretet, az értékek viszont az egyéneken múlnak, azok etikáján, morálján, az állam ezekben nem illetékes, csak alkalmazkodnia kell a társadalmilag jelentős elvárásokhoz: "A jog - mondta - csak bizonyos fokig, csak korlátozottan lehet feszültségi viszonyban a társadalomban ható etosszal. Máskülönben nem találkozna az emberek igazságérzetével és nem találna elfogadtatásra. Ezért a jogi rendnek tekintettel kell lennie a ténylegesen létező etosz változásaira." Ez jellegzetes a mai nyugatnémet szociáldemokrácia álláspontjára; az állam nem vállal fel etikai normatívákat, de nem ismond le a társadalmi viszonyok bizonyos szabályozásáról, az osztályérdekek némi kiegyenlítéséről, egyensúlyozásáról.

Papírforma szerint, de részben effektíve is ebből a vitából leginkább az egyházak húztak hasznot. Hivatkoztak is rá nyomatékosan, hogy mindig is mondták: nemcsak kenyérrel él az ember, a valláserkölc sohasem fogadta el a politika és a gazdaság primátusát, mindig az alapvető etikai értékeket helyezte fölibük stb., stb. Csakhogy egy dolog az ilyen, pillanatnyilag nagyon meggyőzően hangzó hivatkozás és egy másik a történelmi elemzés. Schmidt joggal utasította vissza az eszmecserében az egyházaknak azt a kísérletét, hogy őket igazolta a mai kontroverzia, rámutatva arra, hogy az egyházak is foglalkoztak és foglalkoznak azokkal a társadalmi kérdésekkel, amelyek ma vitatottak, lásd az ismert pápai enciklikákat, mint a Rerum novarum vagy a Quadragesimo anno.

Csakhogy azokat jóval azután bocsátották ki, még hozzá elég nagy késéssel, miután a politikai szférában már megjelent a jóléti állam eszméje; annak meg nem az egyház, hanem a munkásmozgalom volt a szószólója...

Ami pedig a jelent illeti, Schmidt hozzátette: "A mai helyzetre sem vonták le kielégítően a következtetéseket... Hogy meg lehessen valósítani az alapértékeket, szükség van az ember szabadságára, nemcsak az állami erőszaktól való szabadságra, hanem a nyomortól, a félelemtől való szabadságra." - Egyszóval vannak határai annak az előnynek, amelyet az értékrend-vitából a valláserkölcshívei húznak, bár az nem kétséges, hogy az egyházak jelenlegi ideológiai térnyerése összefügg a politikai és ökonomiai értékek említett krízisével.

S hogy állnak a kérdéshez a szocialista társadalmak, köztük a magyar társadalom, annak kormánya és vezető pártja?

Ne tagadjuk, nem mindenki értette meg a probléma lényegét. Vannak, akik a pusztán kérdésfelvetésre is dühösen, indulatosan reagálnak; egyik részük a politikai vívmányok elleni ellenséges támadásnak értelmezi az egész komplexust szőröstül-bőröstül, másik részük a gazdaság vívmányai nevében sértődik meg, a haladás elveit félti az etikai értékrend minden számonkérőjétől. Sietek hozzátenni: szerintem nincs igazuk, akárhány retrográd, konzervatív vagy anarchisztikus elem keveredik is ezekbe az etikai mozgalmakba, kiindulópontjuk igenis valós problémák, amelyekkel a szocializmusnak is szembe kell néznie. Természetesen analizálva a jelenségeket, differenciálva, nem fogadva el az olyan teljességgel elfogadhatatlan következtetéseket, hogy etika csak a politikán vagy a gazdaságon vagy a társadalmon kívül létezhet, nem fogadva el alapul sem a vallásetikát, sem más idealista etikát.

Nem, a szocializmus válasza erre a kérdésre nem lehet átlépés az ökonomia és a politika világából az etika koordinátarendszerébe. A marxista szemlélet, a dialektikus történelmi materializmus nem fogadhat itt el semmiféle vagy-vagyot. Kizáróan az összekapcsolás és az

együvé tartozás kategóriáiban gondolkodhatunk, és javítani elveinken és gyakorlatunkon ott kell, ahol ezek a szorosan összetartozó komponensek elváltak egymástól, illetve a normális relációk arányai eltolódtak. S erre nem kevés példa akad. Hadd említsek csak néhányat.

Először is a munkaetikát, amely - semmi kétség - nagy szerepet tölt be a mi etikai kódexünkben. De gyakran absztraktnak, egyoldalúnak, más etikai kategóriáktól eltávolítva használjuk. Elegendő csak egy kicsit elgondolkodni azon, jó lehet-e a munkaerkölcs ott, ahol nem etikai parancsolat, íratlan norma a kollektívizmus, az egy mindenkiért, mindenki egyért követelménye. Ahol a vezetést, - túl a munka jó, sima szervezésén - nem jellemzi az igazságosság, az emberiség, ahol az emberek nem segítőkészek, ha kell áldozatkészek munkatársuk érdekében. Ahol a vezetők gőgösek vagy önkényeskedők, a beosztottak pedig meghunyászkodók, szolgáléltűek, vagy éppenséggel közönyösek, nemtörődömek, esetenként hőzöngők stb., stb. Még hosszan lehetne sorolni a hasonló tényezőket, amelyek egytől egyig alapvetően fontos feltételei annak, amit munkaerkölcsnek hívunk. Ezt az utóbbi kiragadni a többi közül, önmagában ápolni, háttérbe szorítva az etikai törvények együttesét, csak pillanatnyi eredményt hozhat, tartósan nem biztosíthatja a magas szintű teljesítményt, nem szolgálhatja a munka valódi megbecsülését.

Egy másik torzulása a mi gyakorlatunknak - részben fellelhető még elvi megnyilatkozásokban is! - az értelmezése az egyéni vagy a kollektív érdekek, amely egyedül a személyes érdekeltiséget, elsősorban az anyagi érdekeltiséget véli a jobb munka feltételének, mintegy automatikusan. Ez is rendkívül szimplifikált felfogása a munkaetika kialakulásának. Szó sincs arról, hogy az anyagiak pusztán kilátásba helyezése, meghirdetése minden-

kiből előhívja az etikát. Akiben valóban megerősíti, felfokozza a munkakedvet, abban az alapjában már korábban is megvolt; akiben viszont ez eleve gyenge volt, aki csak az anyagi többlet reményében mozdul, annak első gondolja nem a munka lesz, az az előnyök élvezetére, növelésére, nem megszolgálására gondol majd.

Mindenki ismer erre számos példát: eredményeket ígérő vállalatoknál, szövekezeteknél, kisvállalkozásoknál többnyire munkaszerető emberek tömörülnek, de szinte mindenütt akad néhány széltoló, ügyeskedő, aki buzgó nyüzsgéssel a munkát csak mímeli, aki a spekuláció útjára vinné a többieket is /nemegyszer viszi is/. Más szóval: az anyagi érdekelttség csak ott mélyíti el, szilárdítja meg a munkaerőkölcsöt, ahol az ilyen elemeknek és törekvéseknek gátat vetnek, ahol van önellenőrzés és ellenőrző felügyelet. Ahhoz pedig nemcsak munkaerőkölcs kell, szorgalom és szakmai ügyszereket, hanem állhatatosság, elvhűség, jellemesség, együtt az igazságérzettel, az emberek iránti figyelemmel stb.

A magyar reformból az ilyen típusú problémáknak egész sorát ismerjük. Oly könnyedén vetjük oda, hogy a közérdek közvetlen érvényesítése a partikuláris érdekek tudomásul vétele nélkül lehetetlen. S ebben igazunk is van, amennyiben bebizonyosodott, hogy az omnipotens centrális vezetés mérhetetlen bürokráciát termel, gátolja az alkotó erőket. Ennek szinte mindenki tudatában van. Sokkal kevesebbet tudunk vagy vallunk be önmagunknak arról, hogy milyen veszélyek leselkednek a partikularitás felől. A múlt évben alkalmam volt Japánban járni, és egy kicsit közelebbről megismerni, mit is jelent a japán monopóliumok esetében a dolgozók számunkra olyan kívánatosnak tetsző szoros kötődése a vállalatokhoz. Bizonyos, hogy hihetetlen előnye van ennek a sajátos történelmi adottságok között kialakult viszonyoknak. De kár volna

elfeledkezni arról, hogy iszonyatos ára - méghozzá etikai ára - van az így kialakult munkaetikának. Az emberek ott úgy kapcsolódnak a vállalati, partikuláris érdekekhez, hogy nincs az a gazemberség, bűn, még gyilkosság is, amelyben az alkalmazott ne vállalna cinkosságot a céggel.

Vagyis: a partikularizmussal való szolidaritásnak is van határa; mi sem volna hibásabb, mint ezt nem látni és nem érzékelni az ebben rejlő etikai csapdákat. Az a partikuláris vagy individuális érdek, amelynek egyetlen értékmérője az eredményesség, a pénzben megjelenő jövedelem, semmiképp sem teremt egymagában olyan munkaetikát, mint amilyent a szocialista társadalom megkíván.

Semmiképp sem abban a mértékben, hogy a negatív oldalra billenjen át a mérleg, de azért elég szép számmal találkozunk kisebb, partikuláris érdekeiket védő csoportosulásokkal. Ezek összetartozásának legfőbb komponense egyfajta véd- és dacsövetség a külvilággal a nagyobb érdekcsoportokkal, végső soron a társadalommal szemben. Többnyire ugyan belülről sem felelnek meg egy szocialista kollektíva normáinak, inkább klikkek, többnyire nem éppen tisztázott emberi viszonylatokkal, egyesek semmiféle érdemmel nem indokolható domináns, uralkodó szerepével, mások függőségével stb.

Nem volna szabad ezekről az ugyancsak etikai problémákról hallgatni, azon a címen, hogy az efféle jelenségek feszégetése a centralizált bürokrácia malmára hajtja a vizet. Az etika eltérően a gazdaságtól vagy a politikától - nem alkalmazhat más mércéket a makro- és megint másokat a mikrodimenziókban, természetü szerint sem viseli el az ilyen "pragmatikus" különválasztást. Etikailag ez nem is volna praktizálható: miféle képtelen ketősség adódna abból, hogy a kis közösségen belül mondjuk a szolidaritás, a közös ügyért való feltétlen odaadás

törvénye lenne érvényes és ugyanazok, akik ezt vállalják befelé, kifelé a közösségen kívül a farkaskölcs elvei szerint járnának el? Ebből minden lenne, csak éppen etikai értékrend nem.

Ugyanez áll a ma oly szükséges vállalkozói szellemre, az iniciatívák kibontakoztatására. Ezeket a fogalmakat különösképpen szükséges tisztán tartani, mert könnyen odajuthatunk, hogy lelkiismeretlen manipulátoroknak, törvénytelen praktikákkal élő szélhámosoknak leszünk szekértolói, akik elkápráztatják a hozzá nem értőket.

Nem kevesebb éberségre van szükség a politikai szférában. Azzal az érveléssel, hogy a társadalom alapvető érdeke a politikai hatalom védelme, a káros, zavarkeltő, rosszindulatú próbálkozások elhárítása, útjuk elzárása, hatásuk leküzdése, senki sem fog vitába szállni, aki a szocializmust félti, védelmezi. De szó sincs arról, hogy az etikus szándék etikailag igazolhat mindent, amit ennek a jegyében tesznek. Itt is döntő szerepet játszik az egyén morálja, jellemessége, helytállása. Fontos annak bizonyítása, hogy mi áll a köz érdekében, hol lépi azt túl a partikuláris érdek. Az esetek túlnyomó többségében csak úgy oldható meg a meggyőzés, az ésszerű kompromisszum, a konfliktusok feloldása, ha a szocialista politika képviselői nagy állhatatosságot tanúsítanak, van szilárd elvi álláspontjuk, ugyanakkor maximális türelemmel vannak az egyének és csoportok szempontjai iránt.

Egyszerű volna mindent ráhagyni a követelődzőkre, mint ahogy egyszerű minden partikuláris érdeket elutasítani: az etikai próbatétel ott kezdődik, amikor egyeztetni kell az érdekeket, osztályozni, differenciálni, igazságos arányokat elfogadtatni. Átmeneti, pillanatnyi sikereket persze el lehet érni ezen a területen is ilyen-olyan improvizációkkal, opportunistá vagy voluntarista módon, de tartós megoldásokat, hosszú időn át érvényes módosító

kat csak etikailag szilárd alapokon. Másszóval: a politikában sem lehet elfogadni a sikerszemléletet, nem lehet tudomásul venni se a karrierizmust, se a macchiavelizmust: szocialista hatalmat csak nyílt, a közvélemény számára ellenőrizhető politikával lehet építeni és erősíteni, a másutt is érvényes etikai értékrenddel összhangban.

Visszatérve az előljáróban mondottakhoz, ez azt jelenti, hogy a szocializmus hívei az erkölcsi értékrendet nem képzelték el olyan formán, hogy "kiszállnak", "kilépnek" a társadalomból, függetlenül a politikától, a gazdaságtól. Ezt a koncepciót teljes mértékben el kell vetni. Valójában nem lehet szocialistának nevezni azt a társadalmi, politikai, gazdasági társadalomszerkezetet, amelyet nem hatnak át az olyan etikai értékek, mint az őszinteség - szemben a kétszínűséggel; mint az elvhűség - szemben az elvtelen alkalmazkodással; mint az igazságosság - szemben az éppen adott helyzethez igazodó önkényeskedéssel stb.stb.

Ezeket és a többi etikai normát nem a társadalmon kívülre kell menekíteni, hanem hozzájuk kell méltóvá tenni a társadalmi gyakorlatot. Ilyen értelemben a mi értékrend-elképzeléseink homlokegyenest ellentmondanak az absztrakt moralistákének, és éppen hogy nem eltávolodást, hanem teljes azonosulást követel a közéleti-társadalmi teendőkkel, kötelességekkel, jogokkal.

Ilyen értelemben szerencsésnek is mondható, hogy a magyar társadalom éppen most lépett a demokratizálódás egy új fázisába, akkor, amikor az értékrend kiszélesítése is aktuálissá vált. Ugyanis a társadalmi demokrácia játéktérének bővítése, az emberek fokozottabb bevonása a döntéshozatalba, a kormányzásba elképzelhetetlen, ha ezzel együtt és ezzel párhuzamosan nem nőnek az etikai követelmények. A demokrácia új szakaszában rejlik egyik

történelmi lehetőség a szocialista értékrend széles körű érvényrejuttatása.

Átmeneti társadalomban élünk, sok kompromisszumot kell kötni; ideális erkölcsi normákkal, etikai maximalizmussal sokra nem megyünk. Még inkább meg kell szabadulnunk azoktól a naív /vagy sanda/ elképzelésektől, hogy a demokrácia önműködő automatizmus, amely azzal, hogy a többség szavazataihoz igazodik, nyomban meg is old mindent. A mi demokráciánk, ha korlátozza is, nem zárja ki a manipuláció minden formáját. Mint a legutóbbi választásokon bebizonyosodott, a szólásszabadság lehetőségével olyanok is élhetnek, akiket korántsem a szocialista társadalom eszményei mozgatnak, sőt, szót kértek azokkal szöges ellentétben állók is. Itt-ott feltűntek az önjeleltek, a pozícióira vágyók, akiknek ugyancsak legkisebb gondjuk is nagyobb annál, hogy mit kíván a helyi vagy az országos érdekek, illetve mit tesznek lehetővé a mai adottságok. Ha gátlástalansággal ritkán is, de némi népszerűség-hajhászattal több helyütt is lehetett találkozni. Így például azzal a felettebb különös demokrácia-fogadalommal, hogy a jelölt megígérte - minden konkrét álláspont megnevezése nélkül -, hogy ha őt megválasztják, nem lesz minden határozathozatal egyhangú az országgyűlésben.

Átvetítve az értékrend tematikájára, ez azt jelenti, hogy a demokrácia kibontakoztatása egyfajta etikai iskola is kell hogy legyen, próbatételek sorozata atekintetben, hogy ki milyen becsülettel, mennyire elvszerűen fogja fel a teendőit, mekkora a morális felelősségérzete. Nem lehet lebecsülni azt a veszélyt, hogy a demokrácia fórumain előtérbe tolakszanak a sikeremberek, azok, akik könnyelmű ígéretekkel voksokat gyűjtenek, sőt, azzal is számolni kell, hogy szélesebb körben eluralkodik a siker-szemlélet.

Bevallom, nem tartottam szerencsésnek azt sem, hogy a tévé "siker" címen sorozatot indított. Nem mintha nem volna jó dolog, hogy a jó ügyet siker koronázza, csakhogy a siker-fogalom asszociációs körébe sok minden belefér, ami nem siker a szó nemes értelmében. Ahogy joggal nem tartottuk sikeresnek azt a sikerpropagandát, amelyet valamikor nálunk, néhány évvel ezelőtt pedig Lengyelországban párt- és állami szinten gyakoroltak, úgy nem jó kisebb dimenziókban sem a siker kultuszát művelni, netán valamiféle sikeretikát terjeszteni. Túl nagy a csábítás, túl gyakori az alkalom, hogy ne kelljen attól tartani, hogy az efféle ünneplés méltatlanoknak is jut, vagy a valóban sikereseket rossz irányba tereli, elkapatja, egoizmusokat erősít fel, etikailag károsítja az egyént is, a társadalmat is.

Etikai, erkölcsi értékekről szóltam. De nem fejezhetem be annak említése nélkül, hogy édes-keveset tehetünk az etekintetben kívánt magatartás kialakításában morál-prédikációkkal, etikai frázisokkal. Voltaképpen itt csak az etikátlanság érvelő bírálata segít, illetve a személyes példaadás. Etikai követelményeket csak az támasszon, aki saját munkájával, saját kiállásával, életvitelével kivívta szavainak hitelét. Ha olyasvalaki próbál magasabb erkölcsről szavalni, akiről környezete tudja, hogy erkölcstelen ember, akkor az nemhogy nem erősíti az erkölcsöt, sőt, még tovább rontja! Ha van terület, ahol a szavak és a tettek egysége nélkül semmit se lehet elérni, akkor ez az etikai-morális nevelés. Társadalom, demokrácia és értékrend együttes fejlesztését más módon elképzelni sem lehet!